

A 16. helyőrségi kórház orvosainak tevékenysége a Budapesti Helyőrség Katonaorvosainak Tudományos Egyesületében

(A Der Militärarzt közleményei alapján)

Pogányné Dr. Rózsa Gabriella PhD

Kulcsszavak: *Katonaegészségügy története, Honvédkórház, Der Militärarzt – 1867–1918*

A Budapesti Helyőrség Katonaorvosainak Tudományos Egyesülete 1875 ben jött létre, és a Der Militärarzt (1867–1918) 1892-től közölt rendszeres híradásokat a szervezet működéséről. A közös hadsereg 16. helyőrségi kórháza különleges képzési, tudományos feladatai, valamint mozgósítás idején a táborigényegészségügyi rendszer kiépítésében, működtetésében játszott szerepe okán jelentős tudományos tevékenységet folytatott a szervezetben.

„A katonaorvosi kar tudományos ambícióinak felkeltésére és fenntartására, valamint ennek következtében a katonaegészségügy fejlesztésének támogatására a legmegfelelőbb eszköz az orvostudomány legújabb eredményeinek, ezen belül hangsúlyosan a legutóbbi nagy háborúk háborús gyógyászati és hadegészségügyi tapasztalatainak szorgos tanulmányozása, hiszen ezek biztosítják a katonaorvosi kar stratégiai jelentőségű cselekvőképességét békében és még inkább háborús időkben.” – olvasható a *Militärarzt* 1873-as évfolyamában [1]. Mindazonáltal az írás szerzője úgy látja, hogy a hadsereg doktorai magukra vannak hagyva tudományos munkásságuk és önképzésük kérdésében. Egyrészt saját költségükön kell hivatásgyakorlásukhoz a megfelelő friss szakirodalomról gon-

doskodniuk, ami különösen a családosaik számára anyagilag megterhelő; másrészt pedig a pályafutásuk során számos alkalommal való áthelyezéseik alkalmával szakkönyvtárak költöztetése állítja kihívások elé őket. A szerző nézetei szerint a katonaorvosi kar továbbképzési rendszerének biztosítása a katonaegészségügyi vezetés feladata; a szakirodalommal való ellátásra pedig újra aktivizálni kell az 1850-ben a helyőrségi kórházi könyvtárak megteremtését és fejlesztését célzó programot, melyet báró *Anton Csorich von Monte Creto* hadügyminiszter rendelete alapozott meg: „kívánatos, hogy minden helyőrségi kórházban könyvtár alapíttassék, melyben a szükséges tudományos kézikönyvek és orvosi tankönyvek rendelkezésre állnak az alacsonyabb katonaorvosi rangokban szolgálók ré-

szére. Ennek biztosítására és a könyvtárak alapítására 100, a következő években pedig az újonnan megjelent orvosi-sebészeti művek, szakfolyóiratok, oktatási anyagok, taneszközök és orvosi előírások megvásárlására évi 40 Gulden fordítottassék. A beszerzendő kiadványok körét a hadsereg katonarorvosi vezetése határozza meg, a gyűjteményekről a kórházak vezető orvosa készít(tes)en jegyzéket” [2]. Úgy látszik azonban, hogy mintegy 20 esztendővel a kezdeményezés után a program kiüresedett, illetve a hadügyminiszteri elgondolás eleve is csak a helyőrségi kórházak könyvtáiról gondoskodott. A Miltärarzt hivatkozott programadó cikke minden olyan laktnyában ajánlja katonarorvosi szakkönyvtár alapítását, ahol katonaegészségügyi szolgálat működik, így a csak átmeneti időre odavezényelt doktorok számára, akár kölcsönzésre is rendelkezésre állnának a megfelelő szakkönyvek és szakfolyóiratok.

A katonarorvosi tudományos élet elengedhetetlen háttérintézményeként a könyvtárak és olvasóköri hálózatának megszervezését szorgalmazó közlemény néhány évvel a katonai hadtudományi kaszinók megalakulása után íródott. A császári-királyi hadsereg első ilyen szervezete az 1866-ban Bécsben életre hívott Wiener Miltär-wissenschaftlicher Verein, melynek 1870-ben közzétett alapszabályai szerint a bécsi Miltär-Casino belüli szorosabb együttműködés keretében alakult meg hadtudományi kutatások folytatása és az ismeretterjesztés, a tudományos közélet színterének biztosítása céljából (1. §). Az egyesület három fő irányban fejtette ki az alapszabályban foglalt tevékenységét: a tudományos feladatok mellett a hasonló bel- és külföldi szervezetekkel való kapcsolattartást, az újabb egyesületek megszervezésében való segítségnyújtást, a bé-

csi tiszt kaszinó könyvtárának és egyéb gyűjteményeinek, olvasókabinetjének kezelését vállalta magára (2. §). A hadtudomány elméleti, valamint gyakorlati előmozdítására előadásokat rendezett saját és a császárvárosi tiszt kaszinójának tagsága számára, hadgyakorlatokat szervezett és szakfolyóiratot szerkesztett, illetve bocsátott közre Organ des Wiener Miltär-wissenschaftlichen Vereines, később Organ der militärwissenschaftlichen Vereine címmel (5. §) [3].

Magyarországon az 1868/1869 és 1875 közötti időszak volt a katonai kaszinóegyletek alapításának kora [4]; a bécsi anyaszervezet 1866-os életre hívása után társszervezetként már 1868-tól a közös hadsereghez kötődő pesti Miltär-wissenschaftlicher und Casino-Verein (Katonai Tudományos és Kaszinóegylet) szolgált a magyarországi hadtudományi és egyéb tematikájú tudományos tevékenység igazi, formálisan kialakított és működtetett színteréül; és kezdetektől könyvtár úgyszintén szolgálta a tudományos érdeklődésű tiszteket [5].

A kiegyezés után szerveződött meg a magyar nemzeti haderő, a Magyar Királyi Honvédség, melynek saját sajtóorgánuma az 1867. augusztus 5-étől hetente megjelenő A Honvéd című kiadvány [6]. A lapban korán felvetődik az önálló magyar és immáron a nemzeti hadsereghez kötődő, önnön nemzeti hovatartozását hangsúlyozó, identitását hordozó tudományos egyesület megszervezésének ötlete, hiszen „a magyar hadtudomány megalapítását egyedül a honvédtisztektől várhatjuk”, így 1871 januárjában már A Honvéd címlapján szerepel a szervezettel kapcsolódó Első Magyar Katonai Tudományos Egyesület (MKTE) tagtoborzó felhívása [7]. A Honvédség nemzeti identitását reprezentáló szakmai szervezet azonban min-

denképpen hasonlított és épített a bécsi, illetve a pesti, de a közös hadsereghez kötődő Vereinfra.

Az általános hadtudományi egyesületek mintájára alakult meg elsőként 1874-ben az Osztrák-Magyar Monarchia legnagyobb helyőrségi városában a bécsi helyőrség katonáorvosainak egylete, a Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte der Wiener Garnison [8], a Militärarzt pedig 1876-tól rendszeresen tudósított a szervezet szakmai programjairól [9]. A magyar fővárosban 1869-től „bajtársi alapon” tartottak tudományos rendezvényeket a helyőrség közös hadseregbeli katonáorvosai, 1875-től azonban már hivatalos egyesületi keretben működtek együtt, és 1890-ben a honvédségi katonáorvosi kar tagjai szintén csatlakoztak a szervezethez [10].

Az Osztrák-Magyar Monarchia katonáorvosi szakfolyóirata volt 1867 és 1918 között a Der Militärarzt, amely szervezetileg nem, de hivatásában, tartalmában mindenképpen a közös hadsereghez kötődő periodikum volt. A kiadvány a Wiener Medizinische Wochenschrift mellékleteként látott napvilágot, és kezdetben Internationales Organ für das gesammte Sanitätswesen der Armeen, utóbb Zeitschrift für das gesammte Sanitätswesen der Armeen alcímen szolgálta szakmai közösségét [11]. (A hadseregtől való formális függetlenség tekintetében a Militärarzt hasonlít magyar és magyar királyi honvédségi „testvér-lapjára”, az 1888 óta megjelenő Honvédorvos első korszakára.) Mindazonáltal nem sokkal a folyóirat útjára indítása után felvetődött annak igénye, hogy a Monarchia katonáorvosai számára saját, „igazi” katonáorvosi profilú szaklapra lenne szükség, amely nem kötődne hivatásuk civil gyakorlóinak orgánumához [12]. A terv azonban csak annyiban va-

lósult meg, hogy 1872-től a Militärarzt főlapjától függetlenül is forgalmazhatóvá vált [13].

A folyóirat hasábjain a soknemzeti-ségű Monarchia mindegyik népe képviseltette magát, a szerzői nevek között a németajkúak mellett szláv nyelvű és magyar is előfordul, de számos esetben külföldi katonadoktorok írásai szintén helyet kaptak. (Jelen tanulmány a magyar, vagy magyarrá „honosított” személynéveket magyar formában, a más nemzetiségűek esetében a közös hadsereg sematizmusának alakját használja.) A hadtudomány, illetve a katonalét hazai és nemzetközi hírei, trendjei, szabályzatkötő tevékenysége mellett az új szakirodalmi kiadványokról, valamint a katonáorvosi tudományos élet híreiről, eseményeiről tudósított a Militärarzt. 1889-ben utalást olvashatunk arra vonatkozóan, hogy Militärwissenschaftlicher Verein nem csak Bécsben működik: az 1888/1889-es téli „szemeszter” katonáorvosi témájú programjai között számos helyőrségi várost sorol fel a közlemény, Budapesten Dr. Alois Paikert (*Paikert Alajos* [14]) főtörzsorvos, a 4. hadtest egészségügyi főnöke [15] előadása említődik, amely az ivóvízről, a vízhygiénéről szól [16]. (Érdeemes megjegyezni, hogy *Paikert* már két évvel korábban is tartott előadást e témában, ennek sajnálatos apropóját a pécsi kaszárnyában fellépett tífuszjárvány adta [17].)

A Budapesti Katonáorvosok Tudományos Egyesületének (Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte in Budapest) üléséről első ízben 1892-ben közölt beszámolót a Militärarzt, ekkor 1891. december 18-ai budapesti rendezvény eseményeiről értesülhettek az érdeklődők. Így – katonai és igazgatási jelentőségének megfelelően – Bécs után Budapest volt a második olyan helyőrségi város,

ahonnan egyleti híradások érkeztek a szerkesztőséghez [18]. A további tudományos egyesületek, a krakkói, lembergi (Lviv), prágai, przemysli, temesvári és theresienstadt-leitmeritzi (Terezín), utóbb pozsonyi, kassai, sarajevoi, zágrábi, nagyszebeni és mostari Vereinek jelenléte a szakfolyóiratban csak később kezdődött.

A 1891. december 18-ai budapesti ülést a tiszteletbeli elnök, *Wenzel Hoor* császári és királyi vezértörzsorvos, a katonai orvosi kar főnöke nyitotta meg, aki-ről azonban érdemes megjegyezni, hogy katonatisztként került a magyar fővárosba, ahol 1873-ban a 16., utóbb a 17. helyőrségi kórház munkatársa, majd annak vezetője is volt, és ahol később fia, *Hoór Károly* szemész szakorvos, professzor is gyógyított.

A gyűlés résztvevői meg-, illetve újraválasztották a szervezet tisztségviselőit, így a régi-új elnökök *Paikert Alajos* vezértörzsorvos és csajági *Csajághy Béla* főtörzsorvos, a Magyar Királyi Honvédség katonai orvosi karának főnöke maradt, elnökhelyettesül a 16. helyőrségi kórházban szolgáló *Tiroch József* és *Franz Herzog* főtörzsorvosokat, illetve *Nusz József* törzsorvost választották, aki ekkor a Ludovika Akadémia orvostörzsorvosaként szolgált. A pénztárnoki tisztelet a 4. hadtestparancsnokságnál állományban lévő *Franz Hlavaček* (*Hlawáček*, *Hlavaczek*) törzsorvos töltötte be, titkárok *Philipp Peck* és *Erich Kunze*, ügyvivő pedig *Andreas Hensch* lett, mindhárman a 32. gyalogezred ezredorvosai. A könyvtárosi megbízatást *Kolischer Isidor*, a 68. gyalogezred doktorának lemondása miatt *Jakob Noël* és *Anton Schwenk*, a 38. gyalogezred ezredorvosai vették át [19]. A Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte in Budapest tagjai között tehát a helyőrség számos közös hadse-

regbeli, illetve magyar honvédségi alakulatánál, valamint a pesti 16. és a budai 17. számú helyőrségi kórházban szolgáló doktorok megtalálhatók voltak. Ekkoriban azonban az egyesület tagságában a Honvédség orvosi kara annak ellenére is meglehetősen alulreprezentált volt, hogy az elnökök a két hadsereg (területileg illetékes) katonai orvosi vezetői közül kerültek ki. A másik figyelemreméltó tanulság e névsor vizsgálatából az, hogy az elnökségben a két helyőrségi kórház orvosai csak kis számban találhatók meg. Mindez ellentmondani látszik a helyőrségi kórházak számára rendeletileg előírt tudományos, képzési szerepvállalással, de az is lehetséges, hogy éppen a Garnisonsspitalok doktoraira háruló többletfeladatok nem hagytak elegendő időt, személyi és szellemi kapacitást az Egyesület vezetőségében való aktívabb közreműködésre. A Militäraryzt számait tovább lapozgatva azonban látható, hogy a rendezvényeken viszont éppen a kórházak orvosai számos előadással támogatták az ezereknél szolgáló kollégáik hivatásgyakorlását, szakmai ismereteik naprakészen tartását, esetleg továbbképzésüket.

A következő tudományos üléseken több minőségben is képviseltette magát az akkor még a Külső Üllői úton működő 16. helyőrségi kórház: 1892. január 18-án *Tiroch József* doktor, a kórház vezetője elnökölt [20], február 19-én pedig (idősebb) *Neuber Ede*; a március 18-ai rendezvényen *Dr. Philipp György* előadása képviselte az intézményt, amelyben az ezredorvos az O'Dwyer-féle intubációs eszközöket mutatta be kollégáinak, amelyet Magyarországon először *Bókay János* gyermekgyógyász professzor alkalmazott [21].

A Militäraryzt 1893-as tomusában a Verein 1893. január 13-ai választásáról

is hírt kaptak a katonaoorvoslás iránt érdeklődők; a folyóirat közlése szerint ekkor tiszteletbeli elnökké *Wenzel Hoor*-t emelték, a tiszteletbeli elnökség további tagjai *Mészáros Károly* és *Klempa István* honvéd törzsorvosok lettek. Az egyesület elnöki tiszttét újra *Paikert Alajos* vezértörzsorvos tölthette be, a gyűlések jegyzőkönyveinek vezetését *Tiroch József* főtörzsorvosra, valamint *Franz Herzog* közös hadseregbeli és *Nusz József* honvéd törzsorvosokra bízta; pénztárnok maradt *Franz Hlavaček*, titkár *Philipp Peck* ezredorvos, a könyvtár őre pedig *Gadányi Lipót*, a 38. gyalogezred ezredorvosa lett [22]. Az Orvosi Hetilap híradásából az is ismeretes, hogy „a budapesti katonaoorvosok testülete a tiszti casino helyiségeiben (Károly-kaszárnya)” tartotta rendezvényeit [23]. Az esztendőből a 16. helyőrségi kórházhoz köthető egyleti előadások közül a *Militärarzt Philipp György*, a szemészeti osztály vezetőjének beszámolóját (Über Trachombehandlung im Garnisonsspital Nr. 16. in Budapest [24]) teljes egészében hozta, amely a saját gyógyító praxis mellett a trachoma elleni küzdelem katonai igazgatási intézkedéseiről úgyszintén tájékoztatással szolgált. Az osztály munkájával kapcsolatban érdemes kiemelni az előző két év statisztikájának adatait: 1891-ben 107 új trachomás beteg közül 82-t sikerült meggyógyítani, három katonát kellett szabadságotra küldeni, a következő esztendő 190 új esete közül pedig már 183 távozott gyógyultan.

A trachoma-kérdés súlyosságát, égető voltát azonban az is bizonyítja, hogy *Hoór Károly* és *Nusz József* előadásai szintén e problémát járták körül a másik helyőrségi kórház, illetve a Honvédség szémszögéből. Úgyszintén az Orvosi Hetilap fentebb hivatkozott híradásából

tudhatjuk, hogy április 28-án *Neuber Ede* ezredorvos, a mai Honvédkórház elődjének sebész főorvosa a sugárgomba-betegségről tartott ismertetést az egyletben [25].

Az 1892. és 1893. esztendő orvosi diskurzusát sajnálatos aktualitás szintén tematizálta, ekkor volt békeidőben az utolsó kolerajárvány Magyarországon. A pandémiával kapcsolatban nem előadás okán említődik meg a kórház a *Militärarzt*-ban, hanem az 1893. november 24-ei egyleti tudományos ülésen *Paikert Alajos* tájékoztatójában ismerteti a fővárosi helyőrségi kórházak, hangsúlyozottan a 16. számú szerepét a járvány elleni védekezésben. A pesti és a budai katonai gyógyintézetben már akkor elkülönített koleraosztályokat alakítottak ki, amikor az első máramarosi esetekről szóló híradások megérkeztek, és azonnal megkezdődött az egészségügyi század kiképzése a várható járványügyi intézkedésekkel, eljárásrendekkel kapcsolatban; az intézmények a pandémia ideje alatt számos beteget fogadtak. Az egészségügyi főnök a katonaoorvosok helytállásának méltatása mellett azonban a fertőzés okára, az ivóvíz-ellátás hiányosságaira szintúgy felhívta a figyelmet [26].

A pesti helyőrségi kórház szerepvállalása az elmondottak alapján jelentősebbnek mutatkozott, és ebben a két intézmény szabályzatokban foglalt erőviszonyai tükröződtek, hiszen a pesti rendszerszerűen nagyobb, jobb felkészültségű volt budai társintézményénél. 1876-tól kezdődően a 16. és a 17. helyőrségi kórházak, illetve az egészségügyi alakulatok személyzete a korabeli állománytábla szerint a következő volt (*I. táblázat*) [27].

Az idézett forrásból ismeretes, hogy a 16. helyőrségi kórház a két bécsi Garnisonsspital után a harmadik leg-

I. táblázat. A két közös hadseregbeli helyőrségi kórház állománytáblája

Helyőrségi kórházi beosztások	16.	17.
Vezértörzsorvos (ma: orvos vezérőrnagy)	–	–
Főtörzsorvos (melynek két rangfokozata volt, amely a mai alezredesnek és ezredesnek felelt meg), itt főtörzsorvos II., vagyis alezredes)	1	–
Törzsorvos (ma őrnagy)	2	3
I. vagy II. osztályú ezredorvos (ma mindkettő százados)	3	3
Főorvos (ma orvos főhadnagy)	4	3
Orvosi kar összesen	10 fő	9 fő
Gazdasági tiszt	2	–

Beosztások az egészségügyi alakulatban	16.		17.	
	Törzsállomány	Műszaki állomány	Törzsállomány	Műszaki állomány
Százados	1		1	
Altiszt	1	1	1	1
Legénység	164	61	53	31
A teljes személyi állomány:	166	62	55	32

nagyobb katonai gyógyintézmény volt a Monarchiában. Mindazonáltal az elhelyezési, építészeti és építéstechnikai adottságai szempontjából az 1870-es évektől a budai kórház sokkal korszerűbbnek tekinthető: az 1870-es években mindkét helyőrségi gyógyintézet új elhelyezést kapott, a budai számára saját telephelyén emeltek korszerű épületet, a pesti pedig hosszú huzavona után, az egyre erősödő magyar és magyar királyi honvédségi nyomásra, kényszerűségből költözött ki a Ludoviceum épületéből a külső Üllői úti fabarakkokba. A tervek előkészítésére Budán több idő, a kivitelezésre több pénz állt rendelkezésre, a pesti katonai kórház részére 1871-ben, az eredeti tervek szerint csupán tízéves átmeneti időre, – az osztrák fél számára „váratlanul” és sürgősen – kellett 700 beteg ellátására alkalmas ingatlant biztosítani. Ám az új barakk-kórház büdzséjéből végül csak 500 ágyas kapacitásra futotta, illetve a nyári időszakban félig nyitott

épületekben és sátrakban is folyt a gyógyítás a hét kisebb-nagyobb állandó fabarakk mellett [28].

A Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militärärzte in Budapest rendezvényei közül az 1894. június 23-ai a következő, mely jelen tanulmány vizsgálódási körébe tartozik, ekkor ismét *Neuber Ede*, 16. helyőrségi kórházbeli ezredorvos tartott esetismertetést a lőtt sebesülések kezeléséről. Az egyik vizsgálatot a kórházban egyéves önkéntes szolgálatát teljesítő segédorvos-helyettes *Fisch Áron* végezte el [29], aki nem csupán nevének megörökítését köszönheti az intézménynek, hanem bizonyosan nagy hasznát is vette az ott tanultaknak, tapasztaltaknak a Nagy Háború idején a nagyváradi tartalékkórház orvosaként [30].

Az 1896. január 10-ei tudományos ülésen a nem sokkal korábban Nagyszebenből áthelyezett kórházparancsnok [31], *steinburgi Pildner Gyula* főtörzsorvos, a híres erdélyi nemes gyógyszerész-di-

nasztia sarja [32] elnökölt, és *Neuber Ede* a sebészeti osztály vezetője tartott esetismertetést, melyben egy lőfegyver által okozott nyílt törés meggyógyításáról számolt be [33]. (Ugyanő már a folyóirat 1895-ös évfolyamában alapos tanulmányban vizsgálta a különféle modern fegyverek okozta sérüléseket és azok kezelési módjait [34]). *Neuber* doktor katonai és oxiológiai témában az 1896. november 20-ai szakmai rendezvényen úgyszintén szerepelt, ekkor akár a hadszíntéren is használható olyan kötszerekéről, rögzítőkötésekről beszélt, amelyek egyszerűek, gyorsan alkalmazhatók, lehetővé teszik a sérült mozgását vagy biztonságos mozgását akár szélsőséges körülmények között is. Az elvi alapvetést a kórház gyakorlatából származó esetek bemutatása követte [35].

A Militärrzt csak a hírek között tudósított arról, hogy 1897. március 15-én a kórház szemészeti osztályának vezetője, *Johann Kalčič* törzsorvos tartott előadást, amelyben osztálya két esetét ismertette [36], és amelynek cikké szerkesztett változata a *Wiener Medizinische Wochenschrift* hasábjain látott napvilágot [37]. Viszont a katonai szakfolyóiratban közölte *Kalčič* doktor *Ein neues transportables Handtelephon zur Entlarvung der Simulation einseitiger Taubheit* című tanulmányát, amely a budapesti 16. és 17. helyőrségi kórházban 1897 júniusában és júliusában tartott demonstrációk tapasztalatait összegzi a halláskárosultság szimulálásának felismerésében [38].

A folyóirat 1898-as évfolyama csak a bécsi, a przemysli, a krakkói és a pozsonyi katonai tudományos egyletek üléséről számolt be, 1899-ben is csak egy közelmény foglalkozott a budapesti tudományos egyesület működésével, ez a 17. helyőrségi kórház orvosainak be-

számolóiról tudósított. 1900-ban azonban újra több írás kötődött a kórházhoz. A Militärrzt 1916-ban megjelent kronológiája az esztendő fontos megnyilvánulásai közül külön kiemelte *Josef Ulrich* főtörzsorvos, akkori kórházparancsnok [39] gondolatait a katonai orvosok jogállásával, képzésével kapcsolatban: „Újabban a katonai orvosokat taktikailag és stratégiai is fel kell készíteni, mert az emberiség legnagyobb ellenségeivel, egy sereg betegséggel kell harcolniuk” [40]. A fontos gondolat azon szakmai diskurzushoz kötődött, hogy a katonai orvosok a tisztetekhez tartozzon-e, vagy a hadsereg doktorai speciális közösséget alkotnak-e a személyi állományon belül. És ehhez a kérdéshez magától értetődően tartozott hozzá a kiképzés célja, módszere, tartalma.

Nem állapítható meg biztosan, hogy mikor tartotta meg előadását a 16. helyőrségi kórház szemész ezredorvosa, *Hofer János*, az általa elmondottak tanulmányára szerkesztett változata azonban teljes terjedelemben napvilágot látott a kiadvány hasábjain 1900-ban *Staphylococcus posticum und Diensttauglichkeit* címen [41]. Ugyanebben az évben *Otto Pelzl* törzsorvos a katonák ételmezésében 1896 és 1899 között alkalmazott hús-, illetve hústartalmú konzervek minőségének, az ételek összetevőinek, tápértékének vizsgálati eredményeit összegezte a *Verein* hallgatósága előtt [42]. (*Pelzl* doktor 1899. november 13-ától volt a 16. helyőrségi kórház orvosa, tehát már az új, mai telephelyén végezte szolgálatát egészen 1904. október végéig.) 1900. december 22-én hangzott el a pesti Garnisonsspital képviselőjében *Feistmantel Károly* előadása, amelyben a zombori kaszárnyákban végzett laboratóriumi vizsgálatok tanulságairól, valamint a typhusbacillusok izolálásáról szólt [43]; és a Militärrzt

ugyanazon füzetbe tett közzé híradást az 1901. március 18-ai rendezvényről is, ahol *Franz Zhuber von Okróg* ezredorvos a kórház két traumás eredetű izomcsontosodásos esetét, illetve a preparátumokat ismertette; a beszámolóból tudható, hogy az egyik beteget *Neuber Ede* operálta chloroform-narkózisban, a másikat helyi érzéstelenítéssel műtötték [44].

A Militärorzt 1902-es évfolyamában *Pelzl* törzsorvos újra közegészségügyi témával jelentkezett, ezúttal az 1900-as Párizsi Világkiállításon bemutatott víztisztító berendezésekről tájékoztató tanulmányt tett közzé [45]. A megfelelő minőségű ivóvíz biztosítása azonban nem csak civil közegészségügyi kérdés, hanem, ahogyan a laktanyákban vagy a hadgyakorlatokon fel-felbukkanó fertőző betegségek szomorú tapasztalatai bizonyítják, a hadsereg számára úgyszintén stratégiai jelentőséggel bír. Nem a vízhygiénia tárgyköréhez tartozó közegészségügyi probléma a tuberculózis és a sugárgomba-fertőzés, ezen betegségek kórokozóival foglalkozott 1902. március 26-án a pesti helyőrségi kórház infektológusa, *Feismantel Károly* ezredorvos (Ueber die Erreger der Actinomyose, der Tuberculose und die säurefesten Pilze) [46], csaknem egy esztendővel később, 1903. március 16-án pedig a Párizsban működő Pasteur Intézet megalakulásáról és működéséről, tevékenységéről tartott részletes prezentációt [47].

Az 1904. január 21-én megtartott szakmai napon a Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte der Garnison Budapest sebészeti témákat dolgozott fel, az első előadó *Gömöry Kálmán* törzsorvos, utóbb főorvos, aki 1900 és 1910 között állt az Üllői úti barakk-kórház szolgálatában, és aki először egy olyan lött sérüléssel pácienséről szólt, akinek

agyába betokozódott a lövedék. Ennek a betegnek a kezeléséről a folyóirat önálló cikkben számolt be. *Gömöry* doktor másik különleges betegének hasüregében a vakbél mögött kialakult gennyes daganat okozott panaszokat, amelynek felfedezése és megnyitása a harmadik műtéti feltárásnál sikerült, de végül a katona gyógyulásához vezetett [48]. A januári ülés többi felszólalója másik alakulat orvosa volt, február 20-án azonban újra *Gömöry Kálmán* lépett az előadói pultra. Ezen alkalommal egy máj-galandférges betegről beszélt, aki éppen *Ferenc József* császár és király 1904. május 8-ai látogatásakor feküdt a 16. helyőrségi kórházban. A törzsorvos osztálya bemutatása során az ott ápoltak állapotáról szintén referált; az echinococcusos katona ekkor már a sikeres műtét utáni 20. napon volt, és az elvégzett operáció szakmai sikere kapcsán az uralkodó elismerését fejezte ki az intézmény és egyben a katonatorvosi kar előtt. A Militärorzt rövid híre mellett a teljes esetbemutatást a Wiener Medizinische Wochenschrift tette közzé [49].

Lapszemle rovatában számolt be a folyóirat *Dr. Otto Pelzl* dolgozatáról, amely a *Streffleurs Österreichische Militärische Zeitschrift*ben látott napvilágot 1904 októberében, és amelyben a törzsorvos a Monarchia laktanyáinak maláriával való fertőzöttségéről adott áttekintést. A cikkből megtudható, hogy a pesti helyőrség nem volt a vonatkozó katonaeészségügyi statisztikák szerint jelentősen érintett [50]. (Érdeemes ennek kapcsán megjegyezni, hogy ekkoriban a magyar főváros katonáinak egészségi állapota egyéb, a hadseregben jelentős esetszámmal előforduló megbetegedések, a venereás betegségek és a trachoma tekintetében is viszonylag kedvező képet mutatott [51]).

Az 1906-os esztendő jelentős változást hozott az Egylet életében, melyről az 1906. január 9-ei ülésről közzétett beszámoló adott hírt. A szervezet tagsága 1905. december 14-én tartott közgyűlésen danckai *Pattanyús-Ábrahám Albert* főtörzsorvos, a 32. gyalogdandár vezetőorvosa javaslatára elfogadta a *Paul Myrdacz* főtörzsorvos által módosított és a 4. hadtestparancsnokság, illetve a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium által jóváhagyott új alapszabályát. A Statutum szerint az Egylet neve „Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest” lett, vagyis a Magyar Királyi Honvédség katonáorvosai a szervezet elnevezésében úgyszintén hivatalos képviselőket nyertek; ezenfelül döntés született a könyvtár fejlesztéséről, valamint arról, hogy az esetismertetések a továbbiakban már nem a Tiszti Kaszinó Károly-laktanyabeli helyiségeiben, hanem a főváros helyőrségi kórházaiban lesznek [52]. 1906 fentebb említett első rendezvényének levezető elnöke *Neuber Ede* volt, és a parancsnok személye mellett több előadó képviselte a 16. helyőrségi kórházat. *Gömöry Kálmán* egy traumás eredetű nefrózisos beteg kezelését mutatta be, *Presslich Vilmos* egy fertőző agyhártyagyulladásos, valamint egy pszichés okokra visszavezethető szívritmuszavaros pacienséről szolt, *Hebst Adolf* pedig a szemészeti osztály egy érdekes esetét ismertette. Ugyanezen alkalommal *Myrdacz* egészségügyi főnök a közös hadsereg 1894 és 1903 közötti egészségügyi helyzetéről beszámolva a budapesti helyőrséget megfelelő színvonalúnak ítélte, és kitért arra is, hogy milyen jelentős szerepe volt az angyalföldi kórház munkatársának, *Feistmantel Károlynak* a venereás betegségek megelőzésében [53].

Az 1906. év további tudományos egyleti összejövetelein *Presslich* egy további pszichoszomatikus betegéről számolt be, illetve fertőzés okozta májsorvadásos, valamint szívbelhártya-gyulladásos eseteit tárta kollégái elé. *Gömöry* főtörzsorvos egy Pirogov-amputációról, egy pneumococcus okozta hashártyagyulladásos katonáról [54], valamint egy életmentő bél-reszekcióról tartott előadást. Utóbbihoz hozzászólva a kórház másik doktora, *Gustav Knodt* főorvos saját tapasztalatait tette közkincsé. *Feistmantel Károly* vírusfertőzések terjedéséről beszélt, *Neuber* parancsnok pedig az egyik rendezvény alkalmából az akkoriban elhunyt *Gabriel Horwitz*ről emlékezett meg, aki 1895. május 1-je óta ezredorvosként a Honvédkórház jogelődjének orvosa volt [55].

A Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest 1907-ben tartott ülései közül csak a január 8-airól jelent meg beszámoló a lapban [56], és a következő évből, 1908-ból az első híradás a november 24-ei rendezvényről tudósít [57]. Utóbbi közreműködői között találjuk *Illés Imre* törzsorvost, aki 1908. november 1-jétől állt a 16. helyőrségi kórház szolgálatában, és aki a szifilisz diagnosztikájának és terápiájának új eredményeit összegezte. A december 29-ei tudományos ankéton újra erősebb képviselője volt a kórháznak, *Jeney Sándor* ezredorvos egy szifilisz eredetű kóros hasvízgyülem kikezeléséről beszélt, *Pausz Adalbert* főtörzsorvos pedig a gerinc oldalirányú görbülése és az isiász összefüggéseit vázolta, *Illés* doktor pedig a fitymaszűkület gyógyítására javasolt műtéti megoldást [58].

A hazai és a nemzetközi katonáorvos-társadalom számára jelentős esemény volt az 1909. augusztus 29. és szeptember 4. között Budapesten megtartott XVI.

Nemzetközi Orvosi Kongresszus, amelynek XX. szekciója a katona- és (hadi) hajózás-egészségügy aktuális kérdéseivel foglalkozott. Természetes, hogy az orvosi/katonaorvosi szakfolyóiratok részletes tudósítással szolgáltak a kongresszus munkájáról, éppígy olvashattak a Der Militärarzt előfizetői a konferencia tudományos eredményeiről. A folyóiratban közzétett hírek, előadások, cikkek beszámolók alapján a 16. helyőrségi kórház úgyszintén jelentős szerepet játszott a rendezvény sikerében. A szeptember 2-ai program része volt a budapesti három helyőrségi kórház (16., 17., illetve a Honvéd Helyőrségi Kórház) meglátogatása, amelyen a szekció majd minden résztvevője jelen volt; és a beszámoló örömmel emelte ki a civil orvosok jelentős érdeklődését a katonai kórházak iránt. Este pedig a Katonai Tudományos és Kaszinóegylet reprezentatív épületében volt a budapesti katonaorvosok egyesületének rendezvénye, ahol a külföldi katonaorvosokat látták vendégül. A szeptember 4-ei tudományos ülésre a Militärarzt beszámolója szerint 150 doktor érkezett külföldről és a Monarchia hadseregeiből. A beszámolók kiemelték a hazájukat vezértörzsorvosi rangban szolgáló *Florian Kratschmer von Forstburg* professzort, a bécsi alkalmazóiskola parancsnokát, *Kepes Gyulát*, a Magyar Királyi Honvédség katonaorvosi karának főnökét és *Paul Myrdaczt*, a közös hadsereg 4. hadtestének egészségügyi főnökét, valamint a 16. helyőrségi kórház parancsnokát, *Neuber Edét* [59] és *Gömöry Kálmánt*, a kórház főtörzsorvosát [60]. A konferenciával kapcsolatban azonban röviden érdemes a „testvérkiadványt”, a Honvédorvost is fellapozni. Magától értetődően ez az orgánus Honvédség szerepét hangsúlyozza: az előadások közül „A legkiválóbbak egyike az volt, amelyet *dr. Farkas László* tartott és

melyet mai számunkban közlünk is” [61]. Néhány további előadás összefoglalója úgyszintén napvilágot látott a szaklapban, valamint a szekció munkabizottságainak határozatai a kötszercsomagok, a triázst lehetővé tévő „diagnosis-táblácskák” és a katonaegészségügyi statisztika elveinek és módszereinek egységesítése tárgyában [62]. Azonban mindkét kiadvány közölte *Louis Livingston Seaman* nyugalmazott amerikai törzsorvos pályázati felhívását, amely 2500 korona jutalmat ajánlott fel a katonaegészségügy, szűkebb értelemben a táborigényvédelem fejlesztési elveinek kidolgozására, hiszen a történelmi tapasztalatok és a vonatkozó statisztikai adatok szerint a háborúk áldozatai közül csak 20% veszteti életét harci sebesülés következtében, 80%-uk pedig a járványok áldozata lett [63].

A nemzetközi konferencia sikerével, utóéletével kapcsolatban pedig mindenképpen ki kell emelni: éppen Budapesten vetődött fel az a gondolat, hogy XX. számmal szereplő katona-egészségügyi (valamint hajózásorvostani) szekció váljék ki az általános orvosi kongresszusból, és az egyenruhás doktorok önálló nemzetközi tudományos rendezvényt szervezzenek. A javaslat – a Militärarzt közleményéből [64] tudható – a spanyol delegált, *Dr. Ángel de Larra y Cerezotól* származott [65], aki a katonaorvos-tudomány komplexitására és jelentőségére hivatkozva vetette fel az önállósodás gondolatát, hiszen az orvoslás majd összes ága rendelkezik saját nemzetközi tanácskozással, és nem lenne haszontalan az sem, ha a tudományos ülésekhez katonai/katonaegészségügyi kiállítások csatlakoznának. *Paul Myrdacz* imént hivatkozott közleményében az ügy érdekében életre hívott szervezőbizottság összetétele is olvasható, a javaslattevő mellett angol, orosz, porosz és francia

vezető katonaoorvosok tevékenykedtek elnöklete alatt, és 1911 végére, 1912 elejére döntés született arról, hogy a kérdésben nemzetközi egyeztetés kezdődik annak érdekében, hogy a 17., Londonba tervezett orvoskongresszussal egyidőben már meg lehessen tartani az első katona-, és hajózásvorosi tanácskozást. Mindazonáltal a londoni konferenciáról közölt útibeszámolóból látható, hogy nem sikerült az önálló katonaoorvosi szakmai találkozó, sőt az Osztrák-Magyar Monarchia katonadoktorai arra sem kaptak engedélyt, hogy egyenruhában képviseljük hazájuk szakmai közösségét [66].

De a Militärrzt a rangos nemzetközi esemény mellett az egyletek „szokásos” előadásairól is hírt adott; az 1909. november 21-ei budapesti ülésen a Kórház képviseletében *Illés Imre* a szifilisz kiniszármazékkal való kezeléséről tudósított [67].

A Verein 1910. január 11-ei szakmai napján már a kórház új parancsnoka, *Turcsa János* főtörzsorvos elnökölt, az előadók közül pedig *Jeney* doktor mutatta be a Hungária körúti katonai kórház egy súlyos könyöktöréses esetét [68]. Az 1909–1910-es egyesületi évről az 1910. október 5-én megtartott közgyűlés előtt adtak számot a tagságnak, a Militärrzt közleményéből ismeretes, hogy három tudományos ülésen három előadás és huszonkét esetismertetés hangzott el. *Myrdacz* főtörzsorvos javaslatára az egylet korábbi vezetőségét választották újra, így maradt vezetőségi tag *Dr. Turcsa János* főtörzsorvos [69]. Az Egyesület 1910. november 29-ei programjában *Jeney Sándor* ezredorvos „betegbemutatásai” szerepeltek: egy lórugás következtében kialakult hasi sérülést, egy gerincvelősérv-preparátumot, egy pancreatitiset, valamint egy bélelzáródásos beteg kezelését tárta kollégái elé; utóbb pedig egy gégesérülésről

szóló előadás co-referátumaként számolt be saját tapasztalatairól. Ugyanezen év december 13-án *Turcsa* doktor elnökölt az egylet gyűlésén és ismét *Dr. Jeney* volt az egyik előadó, aki ezennel egy halálos kimenetelű vérzéses hasnyálmirigy-gyulladás lefolyásáról szólt [70].

Boboczky Ervin ezredorvos 1911. február 5-én aortatágulat-preparátumot mutatott be, *Dögl Adolf* főorvos egy valódi kétnemű esetével és halálos állkapoccsérülés prezentálásával készült [71]. A Verein 1911. december 5-én tartott közgyűlésének beszámolójából jelentős, a 16. helyőrségi kórházat is érintő változásokról szerezhett tudomást a folyóirat olvasója. Az ülés levezető elnöke *Kepes Gyula* főtörzsorvos hivatalos elfoglaltsága miatt *Dr. Turcsa János* volt, aki ekkor már nem az angyalföldi kórház parancsnokaként állt kollégái előtt, hanem a 4. hadtest egészségügyi főnökeként, a nyugállományba vonult *Myrdacz* vezértörzsorvos utódjaként. Elődje hivatali és egyleti működésének méltatásában kitért a szervezet új státútumára, a tudományos élet fellendítésére és ennek támogatása érdekében a Verein könyvtárának újjászervezésére [72].

Az 1912. január 23-án tartott tudományos ülésen a Kórház képviseletében újra *Boboczky Ervin* ezredorvos ismertette egy szifilisz szövődményeként jelentkező szívbillentyű- illetve egy aortaelégtelenségben szenvedő, egyébként tünetmentes, vagy csak egészen enyhe tünetekkel rendelkező betege esetét, és praxisa tapasztalataiból általánosítva megállapította, hogy a hadseregben számos olyan keringési rendellenességgel élő személy van, akit ez szolgálatában nem gátol, hiszen szervezetük képes kompenzálni az elváltozásokat [73]. Mindazonáltal a következő ankéton, 1912. február 6-án, éppen az egyik, pár héttel korábban

említett betegének haláláról és boncolásának eredményéről tudósított, illetve a szívbillentyű-élváltozásokat tárgyalta. A rendezvény feltehetően a Hungária úti kórházban lehetett, az előadások nagyrészt ezen gyógyintézmény praxisából származtak, a levezető elnök pedig *Olexy Viktor* főtörzsorvos, kórházparancsnok volt. *Jeney Sándor* nyolc témával jelentkezett, egy komplikált bokaficamról, egy könyök és alkar fejlődési rendelleneségről tartott ismertetést, továbbá egy-egy vese-, vékonybél-, illetve bélelzáródásból származó preparátumot mutatott be. Vázolta továbbá azokat az alhasi sérüléseket, amelyek a lovassági katonák esetében gyakoriak, végezetül két női betegének méhéből származó mintát prezentált [74]. Ugyanezen a napon *Válek Frigyes* ezredorvos a hisztériáról összegezte tapasztalatait; előadása teljes terjedelemben a folyóirat egyik későbbi számában látott napvilágot [75]. A 16. Garnisonsspital nem csupán szűkebb szakmai közössége előtt tűnt ki, hanem a Militärorzt ugyanezen számában arról értesült a katonaeorvosi kar, hogy az intézmény doktorai közül *Herbst Adolf* ezredorvos „legmagasabb uralkodói elismerés”-ben, *Pausz Adalbert* és *Jeney Sándor* pedig a Ferenc-József Rend lovagkeresztjében részesült [76]. Utóbbi az 1912. március 20-ai programon praxisának újabb érdekes momentumaiba, egy homloküreg-törés utáni trepanációba, illetve egy tíz éve rendszeresen visszavisszatérő görcsöket okozó epekő operációjába avatta be hallgatóságát [77]. *Jeney* aktivitása, ismertsége és elismertsége után megdöbbenő, hogy a bokaficamról szóló cikke [78], amely 1913-ban került az olvasók kezébe, már posztumusz látott napvilágot: a jeles katonaeorvos, a sebészeti osztály főnöke 1912. augusztus 26-án halt meg 36 évesen [79].

A Militärorzt következő számai, évfolyamai kevesebb adalékkal szolgálnak a kórház történetéhez, illetve a budapesti helyőrség katonaeorvosi tudományos életéhez. Ennek oka talán az 1913-as balkáni háborúban kereshető. A folyóirat personália rovatának közlése szerint a kórház kötelékéből *Balog László* főorvos kapott a balkáni háborúban szerzett érdemeiért Bolgár Háborús Lovagkereszt és Arany Érdemkereszt kitüntetését [80]. De ekkoriban bizonyosan maga a folyóirat élete sem lehetett könnyű, erre utal az 1914-es évfolyamban közölt híradás, mely szerint a lap 1913. évi 23. és 24. száma a bécsi nyomdászok sztrájkja miatt nem tudott megjelenni [81]. Mindazonáltal rövid közlemény olvasható az Egylet 1913. november 25-ei közgyűléséről, melyben a szervezet gazdasági helyzetéről és könyvtárának fejlesztéséről esett szó [82]. A 16. helyőrségi kórház parancsnoka, *Olexy Viktor* főtörzsorvos volt a levezető elnöke az 1913. december 16-án megtartott tudományos értekezletnek, és bevezetőjében az új egyesületi évre gyümölcsöző tevékenységet jósolt, hiszen a budapesti kórházak kimeríthetetlen forrást biztosítanak tanulságos esetismertetésekhez, de beszédéből azt is megtudhatjuk, hogy a rendezvények helyszínül a Budapesti Királyi Orvosegyesület saját helyiségeit ajánlotta fel [83].

Christian János ezredorvos 1914. január 20-án szerepelt első alkalommal a Verein tagjai előtt: betegbemutatói során egy húgyhólyagsérvről és egy felelehetően gonorrhéas eredetű prosztatatólyogról szólt, utóbb pedig a tüdőgennyes fekélyes megbetegedéseiről, a laboratóriumi eredményekről és a műtéti megoldásokról tartott előadást. A kórház részéről *Janacek József* törzsorvos hozzászólását említi még a periodikum.

Az 1914. február 24-én tartott gyűlésen a Hungária körüti kórház nem sze-

repelt [84], viszont a Nagy Háború első hónapjaitól a 16. egészségügyi osztag (ez tulajdonképpen az azonos számú helyőrségi kórházhoz tartozó egészségügyi alakulatot jelöli) parancsnoka, *Nátly Ignác* őrnagy adott közre a tábori egészségügyi szolgálat számára több praktikus írást a beteg- vagy sebesültszállításra használható rögtönzött eszközparkról a gyalogság, illetve a lovasság szanitécai részére [85]. Ezenfelül számos olyan téma, akár polgári kórházban, klinikán megtartott képzés ismertetése, írott anyaga jelent meg a lap hasábjain, amelyek jelentős mértékben voltak segítségére a háborúban katonaoorvossá avanszált civil doktoroknak például a tábori sebészet vagy a járványvédelem területén. A Militärrzt szintűgy hírt adott arról, hogy közös Hadügyminisztérium a mozgósítás és háború idejére minden tartalékos orvost katonai szolgálatra rendelt, még akkor is, ha leszerelésük után katonai ranggal már nem rendelkeznek [86]. Az 1914. évi október 3-ai Militärrztban pedig napvilágot látott az első veszteséglista, és az elhunytak között *Josef Kocorek* segédorvoshelyettes volt a 16. helyőrségi kórház első hősi halottja [87].

Christian János és *Janacek József* tőrzsorvosok azonban nem csak békeidőben és a katonaoorvosi tudományos munkában nyújtottak kiváló teljesítményt, hanem a mozgósítás alatt tábori orvosként úgyszintén helytálltak: az ellenséggel szembeni bátor és önfeláldozó viselkedésükért, szolgálatukért mindketten a Ferenc József-Rend Lovagkeresztje a Szolgálati Érdemkereszt szalagján kitüntetését kaptak [88], előbbi 1916-ban úgyszintén érdemessé vált katonaoorvosi kitüntetésre [89]. 1914-ben *Temesváry István* [90], 1915-ben pedig *Karowski Károly* főtőrzsorvos [91] részesült legfelsőbb elismerésben. A kórház kitüntetett-

jei között szerepel még 1915-ben *Balog László* főorvos, *Kövér András* segédorvos-helyettes [92], illetve *Lurtz Hermann* és *Boboczky Ervin* ezredorvosok, utóbbiak a Ferenc József Rend Tiszti Keresztjét kapták a Katonai Érdemkereszt szalagján [93]. 1916-ban *Gerstl Lambert* főtőrzsorvos, akkori kórházparancsnok nyerte el a Ferenc József Lovagkeresztet a Katonai Érdemérem szalagján [94].

A Militärrzt életében a Nagy Háború magától értetődően jelentős változásokat indukált, újabb rovatokat kellett indítania, aktuális tartalmakat kellett közétennie, például a kinevezések között a mozgósítás idejére „katonásított” civil orvosok hosszú-hosszú listáit, elesett, sebesült, vagy eltűnt orvos vagy egészségügyi katonák névsorait, illetve – ahogyan már szó volt róla – a hősies helytállásért elnyert kitüntetésekéről szóló tudósításokat. Utóbbiak azonban 1917-től a Wiener Medizinische Wochenschriftben voltak olvashatók [95]. A cikkek között pedig a járványügyi és hadi sebészeti, oxiológiai témák száma növekedett meg határozott mértékben, ezek több esetben egy-egy katonai kórház tapasztalatait, bevált gyakorlatát ismertették; de jó néhány közlemény látott napvilágot a fogolytáborokról is. Kisebb-nagyobb rendszerességgel jelentek meg beszámolók, híradások például a tábori egészségügyi rendszer egyes intézményeiből, Újszandec (Nowy Sącz), Piotrkow, Milowitz bei Lissa (Milovice), Olmütz, Sternthal am Pettau (Strnišće), Ljubljana, Františkovy Lázně, Sternberg (Šternberk), Lublin, Királyhida, Korneuburg, Tarnów, Szófia, Marburg an der Donau, Szeged, Belgrád és Kowel tábori katonaoorvosi tudományos életéről vagy akár egy-egy alakulat doktorainak szakmai konzultációjáról. Utóbbiak közül ki kell emelni például a keleti fronton bevetett úgynevezett Hofmann hadcso-

port, a császári és királyi 34. magyar gyalogezred, valamint az osztrák Landwehr 43. gyalogsági hadtestben szolgáló orvosok tudományos aktivitását.

A világháború alatt a helyőrségi katonaeorvosi egyletek működése sem volt olyan rendszeres, hiszen a helyőrségi kórházi rang a békeidőben elrendelt gyógyító, tudományos és képzési feladatok mellett mozgósítás alatt egyéb kötelezettségekkel egészült ki. A kórházaknak a részükre kijelölt régióban saját személyi állományukból, felszerelésükkel, logisztikai képességeikkel kellett megszervezniük és működtetniük a tábori egészségügyi intézményrendszert. A pesti kórházaknak így a 39., 40. és a 41. gyalogsági, valamint az 1. és 3. lovassági hadosztály egészségügyi ellátását kellett biztosítaniuk, illetve a XXVII., XXVIII. számú 500 fős, valamint a XXIX-es, 600 személy befogadására kalibrált tábori kórházakat kellett fenntartaniuk [96]. Így olvashattak a hadsereg doktorai a tábori szemészetéről *Dr. Fekete Sámuel* főorvos tollából, aki a 16. helyőrségi kórházban állományban lévő *Pap Adalbert* ezredorvos parancsnoksága alatt álló, de konkrétan meg nem nevezett gyaloghadosztály tábori egészségügyi intézetében szolgált [97]. Maga *Dr. Pap* pedig a hadosztály egészségügyi főnökeként tett közzé a tábori egészségügyi ellátás megszervezésével, működtetésével, szükségleteivel és a rögtönzött eszközökkel kapcsolatos áttekintő tanulmányt „Organisation und Improvisation in der Front” címmel [98].

A Budapesti Helyőrség Katona- és Honvédorvosainak Tudományos Egylete sem igazán hallatott magáról, helyette viszont hadisebészeti előadásokat, illetve kórházi szintű tudományos üléseket rendeztek. A Militärrzt teljes terjedelmében közölte a X. Kriegschirurgischer

Abend előadását, melyben *Schächter Miksa* hadi sebészeti tapasztalatait összegezte [99], aki az I. világháború alatt főorvosként szolgált a Hungária úti kórházban [100]. Látható tehát, hogy a Nagy Háború a katonaeorvosi tudományos élet fókuszát a hadiorvoslásra irányította, a rendezvények inkább a civil doktorok felkészítését szolgálták a mozgósítás alatti speciális feladatokra, az extrém körülmények közötti orvosi praxisra.

1917-ben a Militärrzt utolsó megjelent füzeté az október 27-ei 11. szám, és egyben ez volt az utolsó, amely közgyűjteményben dokumentálhatóan elérhető, így ma már digitális formában kutatható. A kiadvány 1918. évi életéről csak közvetett forrásokat találtam, ez az évfolyam már nincs digitalizálva, és a bécsi Österreichische Nationalbibliothek katalógusában a Nagy Háború utolsó évéből származó példányokra való utalás sem szerepel, csak az, hogy a kiadvány ebben az esztendőben még megjelent. A főlap, a Wiener Medizinische Wochenschrift 1918-as kötetében a Militärrzt mint melléklet mondösszesen tíz valóban kinyomtatott számának csatolására vonatkozó közlés olvasható, az utolsó az 1918. november 23-ai füzetben. Kutatásaim során hazai könyvtárban sem találtam nyomát a szakfolyóirat 1918-as száma meglétének. A Wiener Medizinische Wochenschrift 1918. december 21-ei, utolsó számában az esztendőt értékelő, lezáró írásban a Militärrzt kiadását akadályozó „kínos és szigorú cenzúrendelkezésekre” hivatkozott a szerkesztőség. 1919-ben pedig *Salomon Kirchenberger* nyugállományú vezértörzsorvos *Das Ende des österreichisch-ungarischen Militärsanitätswesens* című írásában [101] a Monarchia felbomlása utáni helyzetet értékelve kimondta: „az osztrák-magyar katonae egészségügy már a múlt része”,

Beilage zur „Wiener medizinischen Wochenschrift.“

DER MILITÄRARZT.

Internationales Organ für das gesammte Sanitätswesen der Armeen.

Nr. 1.

Wien, den 2. Jänner 1867.

I. Jahrgang.

1. ábra. A Der Militärarzt legelső számának lapfeje

113

Der Militärarzt.

114

Was zunächst die Baulichkeiten des Spitals anbelangt, so ist der größte Teil unserer Kranken — 720 — in dem früheren serbischen Landeskrankenhaus in der Resavskagasse untergebracht. Die Krankenhausanlage liegt im Süden der Stadt, wurde vor ungefähr 10 Jahren errichtet, ist nett und sauber, wenn auch etwas unsolid gebaut, stand einige Zeit nach der Besetzung Belgrads unter deutscher Heeresverwaltung. Sie besteht aus einem Hauptgebäude, in dem wir das Spitalskommando, Kanzleien, Mannschafts- und Pflegerinnenwohnungen und eine innere Abteilung untergebracht haben. Das Wirtschaftsgebäude enthält eine große Küchenanlage mit 6 Dampfkochkesseln neben dem Küchenherde, eine elektrisch betriebene Wäscherei, Näherei und Büglerei, ferner die Röntgenanlage. Im Maschinenhaus sind 3 Dieselmotoren von zusammen 70 Pferdekräften aufgestellt, die Licht- und Kraftleitung betreiben, im Kesselhaus die Dampfanlage für Zentralheizung, Bäder und Küche. Drei Krankenpavillons mit je ungefähr 100 Betten sind durch einen gedeckten, heizbaren Gang verbunden, der erste für innere, der zweite und dritte für chirurgische Kranke eingerichtet. Im mittleren Pavillon ein aseptischer und septischer Operationssaal mit den entsprechenden Nebenräumen. Ein Siriusapparat von der Firma Bode in Wien sorgt für Warmwasserbereitung und Betrieb der Sterilisatoren, nur ist meist das erforderliche Gasolinöl nicht zu haben, so daß wir uns doch mit Improvisationen behelfen müssen. Gegenüber der Pavillon für Infektionskranke mit zahlreichen, die Absonderung der Kranken ermöglichenden kleineren Zimmern, 3 Bädern, 3 Klosettanlagen. Ein fünfter Pavillon ist gegenwärtig von kranken Kriegsgefangenen belegt.

In einem hübschen Garten steht das Tuberkulosenheim, ein leichter, luftiger Bau mit 2 großen, lichten Krankensälen, mehreren kleineren Krankenzimmern und 2 Liegehallen.

Das Gebäude der Prosektur haben wir — da die Kriegsprosektur in der Nachbarschaft auch unseren Zwecken dient — zu einem chemisch-bakteriologischen Laboratorium umgestaltet. Der Privatdozent, der dasselbe leitet, ist zwar deskriptiver Anatom, er hat sich jedoch in seine neuen Aufgaben mit überraschender Schnelligkeit und den ersten Forscher ehren-Gründlichkeit hineingefunden.

Räumlich weit entfernt, in der Mazedoniergasse, östlich von der Stadtmitte, liegt unser zweites Spitalsgebäude, das frühere Gymnasium II, ein geräumiges Haus mit breiten, lichten Gängen und Stiegenhäusern, großen Krankensälen, abgesehen von den trotz Anwendung aller Kampfmittel sich immer wieder zeigenden Wanzen, ein tadelloses Krankenhaus. Hier errichteten wir eine innere Abteilung und eine Abteilung für Ohren-, Nasen- und Kehlkopfkrankheiten, deren Ambulatorium auch von der serbischen Zivilbevölkerung ausgiebig benützt wird, in der ein Wiener Ohrenarzt unverdrossen seines Amtes waltet. Bettenanzahl im Gymnasium 380.

Nächst dem Bahnhofe dient die Bosanskaschule in der Stara Crkvena der Aufnahmekanzlei, der von uns neu und zweckentsprechend errichteten Entlassungsanstalt (für 200 Entlassungen täglich) und der Augenabteilung des Spitals. Unser früherer Augenarzt, ebenfalls ein Wiener Privatdozent, hat sich in hohem Maße um das Spital und die serbische Zivilbevölkerung verdient gemacht. Er hat Behandlungsraum und Operationssaal zweckentsprechend eingerichtet, fast 200 Blinden, besonders starkranken Serben, durch die Operation das Augenlicht wieder gegeben und versah ein Ambulatorium, das den Vergleich mit den größten derartigen Anstalten nicht zu scheuen hat. Oft suchten 100–150 Augenkranke an einem Tage dort Rat und Hilfe. In der Bosanskaschule sind 240 Krankenbetten aufgestellt.

Endlich haben wir das frühere Waisenhaus, ein recht primitives Gebäude, ziemlich zerfallen, aus 4 kleinen, ebenerdigen Häuschen bestehend, im März d. J. von einem mobilen Epidemiaspital übernommen und als Abteilung für Haut- und

Brädin, abgeschoben und außerdem muß die Macedonskaschule zeitweise zum Belage mit Geschlechtskranken herangezogen werden.

Dem Reservespital „Brünn“ ist ferner angegliedert das Zivilspital der Stadt Belgrad, über das gesondert berichtet wird und das Sanitätsmaterialedepot des k. u. k. Militärgeneralgouvernements in Serbien.

Ein eigenes Gebäude in der Resavskagasse dient der Offiziersmesse, ein anderes in der Alexanderstraße der Unteroffiziers- und Pflegerinnenmesse zur Unterkunft.

Küche, Wäscherei, Bäder, Zentralheizung, Lichtanlage im Landeskrankenhaus entsprechen durchwegs hygienischen Anforderungen. Im Gymnasium Mazedonierstraße ist ebenfalls eine Zentraldampfheizung eingerichtet, ebenso in der Bosanskaschule. Im Waisenhaus Milenkagasse müssen wir uns mit Ofenheizung behelfen; dort sind auch noch Senkgruben vorhanden, während in allen anderen Objekten Schwemmkanalisation eingerichtet ist, allerdings beeinträchtigt mitunter Wassermangel und ungenügendes Gefälle die Vorteile dieses Abfuhrsystems. Ventilation im Landeskrankenhaus durch Kipfenster, im Macedonskagymnasium und in der Bosanskaschule sind eigene Ventilationskanäle mit Klappen vorhanden, im Behandlungsraum der Ohrenabteilung ein elektrisch betriebener Ventilator. Während das Landeskrankenhaus eine eigene elektrische Lichtanlage besitzt, sind die übrigen Objekte an das Straßennetz angeschlossen.

Die Apotheke ist in einem eigenen Pavillon des Landeskrankenhauses untergebracht.

Das Röntgeninstitut des Spitals ist erst seit August d. J. in Tätigkeit, in 2 Zimmern und 1 Dunkelkammer des Wirtschaftsgebäudes im Landeskrankenhaus untergebracht. Es wurden daselbst bisher 250 Aufnahmen gemacht, insbesondere betreffend Lokalisationen von Projektionen, Knochengeschwülste,

vagyis a közös hadsereg 16. helyőrségi kórháza, a Wissenschaftlicher Verein der Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest és maga a Militärarzt is korábbi tevékenységükkel, megnevezésükkel egy letűnt korszak történelmi relikviáivá váltak, funkciójukat a trianoni békediktátummal torzítóvá nyirbált önálló Magyarországon a Magyar Királyi Honvédség 2. számú Helyőrségi Kórháza, illetve az 1920-as évektől a Honvédorvosok Tudományos Egylete és az újraindult Honvédorvos szakfolyóirat vette át.

Irodalom

- [1] Militärärztliche Bibliotheken und Lesezirkel. Der Militärarzt (a továbbiakban: MA). 1873. col. 189-190.
- [2] Circular-Verordnung des Kriegsministers v. 9. Dec. 1850. D. 6784. Vierteljahrsschrift für die praktische Heilkunde. 1851. 3. 42.
- [3] Vö. Über Ziel und Aufgabe militär-wissenschaftlicher Vereine. Organ des Wiener militär-wissenschaftlichen Vereines. 1874. 121., 135-136.; Vö. Statuten des Wiener Militär-wissenschaftlichen Vereines. Organ des Wiener Militär-wissenschaftlichen Vereines. 1870. 94-96.
- [4] Danczer A.: A mi hadseregünk. Budapest, 1889, Franklin-Társulat. 130., Papp F.: Az Osztrák-Magyar Monarchia tiszti kaszinói a XIX. században. Hadtörténelmi Közlemények. 2014. 505.
- [5] György A.: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Budapest, 1886, Athenaeum. 344–345.
- [6] Vö. A Honvéd. 1. évf. 1. szám lapfeje
- [7] Első magyar katonai tudományos egylet. A Honvéd. 1871. január 12. 1., 5.
- [8] Statuten für den wissenschaftlichen Verein der Militärärzte der Wiener Garnison. MA. 1874. col. 6–7.
- [9] Rammel, F.: Wissenschaftlicher Verein der k. k. Militärärzte in Wien: (Sitzung vom 20. November 1875.). MA. 1878. col. 12-13.
- [10] Egyesületi ügyek. Honvédorvos. 1929. 15.
- [11] Vö. Der Militärarzt 1867 és 1917 közötti kötetei az Österreichische Nationalbibliothek honlapján: Anno : Historische Österreichische Zeitungen und Zeitschriften. URL: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=dma>.
- [12] Ein Votum über die beabsichtigte Gründung einer „medizinischen Zeitung der österreichischen Militärärzte“. MA. 1878. col. 85-86.
- [13] Chronik des „Militärarzt“. (1866–1916). 1. MA. 1916. col. 28.
- [14] Magyar életrajzi lexikon. 2. kötet. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó. 337.
- [15] Schematismus für das k. u. k. Heer ... Wien, 1889, Hof- und Staatsdruckerei. 100., 915. (A közlemény folytatásában a katonáorvosok rangja, szolgálati helye az egyedi hivatkozások mellőzésével a közös hadsereg sematizmusaiból származnak; az általam használt változat: Militär Almanach und Schematismus. 1791-1914. www.library.hungaricana.hu/, illetve Ranglisten Heeres 1914–1918. https://library.hungaricana.hu/en/collection/austrian_state_archives_RanglistenHeeres/)
- [16] Vortäge von Militärärzten in den militär-wissenschaftlichen Vereinen. MA. 1889. col. 111.
- [17] Egy nyugdíjazás története. Budapesti Napló. 1899. július 16. 6.
- [18] Chronik des „Militärarzt“. (1866-1916). 2. MA. 1916. col. 51.
- [19] Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militärärzte in Budapest. MA. 1892. col. 14.
- [20] Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militärärzte in Budapest. MA. 1892. col. 21-23.
- [21] Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militärärzte in Budapest. MA. 1892. col. 179.
- [22] Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militärärzte in Budapest. MA. 1893. col. 32.
- [23] Orvosi Hetilap. 1893. 100.
- [24] Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militärärzte in Budapest. MA. 1893. col. 53-56.
- [25] Orvosi Hetilap. 1893. p. 100.
- [26] Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militärärzte in Budapest. MA. 1894. col. 20-23.
- [27] Metzl, H.: Sanitätswesen der k. k. österreichischen Armee. Kremsier, 1876, Gusek. 358–359.
- [28] Ulmer, L.: Die neuen Pest-Ofner Militär-Heilanstalten. MA. 1872. col. 121-122., 129-130.
- [29] Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militärärzte in Budapest. MA. 1894. col. 172-174.
- [30] Legfelsőbb elhatározások. Rendeleti Közlöny. 1916. 3127.
- [31] Hivatalos rész. Budapesti Közlöny. 1894. október 30. 2.
- [32] Kempelen B.: Magyar nemes családok. 11. kötet. Budapest, 1932, Grill, 1932. 531.; Péter H. M.: Erdélyi gyógyszerész dinasztiák. (Gyógyszerészettörténeti nyári egyetem. 2014. július, Gyula). 2014. p. 22. <https://docplayer.hu/2352891-Erdelyi-gyogyszeresz-dinasz>

- tiak-peter-h-maria-marosvasarhely-gyogyszerezstortenet-nyari-egyetem-2014-jul-gyula.html
- [33] J. K.: Verein der k. und k. Militärärzte der Garnison Budapest. MA. 1896. col. 42.
- [34] Neuber E.: Über Verletzungen mit Kriegswaffen und über deren Behandlung im Allgemeinen. 1-7. MA. 1895. col. 33-37., 53-56., 68-70., 87-90., 104-107., 120-122., 135-138.
- [35] Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte der Garnison Budapest. MA. 1897. col. 107-112.
- [36] Im Wissenschaftlichen Vereine. MA. 1897. col. 199.
- [37] Kalčić, J.: Ein Fall von persistierender obliterirter Arteria hyaloidea und ein Fall von Membrana pupularis perseverans. Wiener Medizinische Wochenschrift. 1897. col. 2229-2231.
- [38] MA. 1897. col. 201-204.
- [39] Das Mai-Avancement 1900 im militärärztlichen Officierscorps. MA. 1900. col. 104.
- [40] Chronik des „Militärarzt“. (1866-1916). 2. MA. 1916. col. 54.
- [41] MA. 1900. col. 124-127., 142-145.
- [42] Pelzl, O.: Conservenverpflegung. MA. 1900. col. 108-111., 127-130.
- [43] Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte der Garnison Budapest. Feistmantel K.: Über bacterioskopische Wasseruntersuchungen MA. 1901. col. 114.
- [44] Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte der Garnison Budapest. MA. 1901. col. 115-116.
- [45] Pelzl, O.: Die neuen Filterttypen auf der Pariser Weltausstellung 1900. MA. 1902. col. 81-86., 102-106.
- [46] Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte der Garnison Budapest. Sitzung vom 26. März 1902. MA. 1902. col. 153-156.
- [47] Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte der Garnison Budapest. Sitzung vom 16. März 1903. MA. 1904. col. 38-40., 56-60.
- [48] Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte der Garnison Budapest. MA. 1904. col. Az első előadás teljes szövege megjelent: Gömörly K.: Über einen Fall von Schußverletzung des Gehirns mit Einheilung des Projektils. MA. 1904. col. 129-133., 164-166., 171-173.
- [49] Notizen. MA. 1905. col. 63.; Gömörly K.: Über einen durch Operation geheilten Fall von Echinokokkus der Leber. Wiener Medizinische Wochenschrift. 1905. col. 1509-1515.
- [50] Militärärztliche Zeitungs-Revue. MA. 1905. col. 117.
- [51] Myrdacz, P.: Sanitätsverhältnisse der Mannschaft des k. und k. Heeres im Jahre 1904. MA. 1905. col. 233-235.
- [52] Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. Sitzung vom 9. Jänner 1906. Originalbericht des „Militärarzt“. MA. 1906. col. 90.
- [53] Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. Sitzung vom 9. Jänner 1906. Originalbericht des „Militärarzt“. MA. 1906. col. 90-94.
- [54] A teljes előadás ld. Gömörly K.: Ein Fall von Pneumokokken-Peritonitis. MA. 1908. col. 229-230.
- [55] Wissenschaftlicher Verein der k. und k. Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. Sitzungen im Jahre 1906. MA. 1907. col. 281-285.
- [56] MA. 1908. col. 10-13.
- [57] MA. 1909. col. 27-30., Illés beszámolóját ld. col. 29-30., 42-46.
- [58] MA. 1909. col. 155-156.
- [59] Die militärärztliche Sektion des 16. Internationalen medizinischen Kongresses. MA. 1909. col. 282-284.
- [60] MA. 1909. col. 271-272.; Die Militärärztliche Sektion des 16. Internationalen medizinischen Kongresses in Budapest. MA. 1909. 282-286., 298-299.
- [61] Farkas L.: A nemzetközi segéklönyújtás kiterjesztése háború idején. Honvédorvos. 1909. p. 33-35.
- [62] A katonaegészségügyi szakcsoport a nemzetközi orvosi congressuson. Honvédorvos. 1909. p. 36-38.
- [63] Vö. A nemzetközi orvosi congressus katonaegészségügyi szakosztályából. Honvédorvos. 1909. p. 46.; Dr. Louis Livingstone Seaman... MA: 1909. col. 288.
- [64] Myrdacz, P.: Zur Frage der internationalen Spezialkongresse für Militär- und Marine-Sanitätswesen. MA. 1912. col. 3-8.
- [65] Larra y Cerezo, Àngel de. Real Academia Nacional de medicina de España. URL: <https://www.ranm.es/academicos/academicos-de-numero-anteriores/1018-1902-larra-y-cerezo-angel-de.html>
- [66] Reiseeindrücke eines Militärarztes vom XVII. Internationalen medizinischen Kongreß in London. MA. 1913. col. 236.
- [67] Wissenschaftlicher Verein der Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. MA. 1910. col. 31.
- [68] Wissenschaftlicher Verein der Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. MA. 1910. col. 108.
- [69] MA. 1911. col. 79.
- [70] Wissenschaftlicher Verein der Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. MA. 1911. col. 92-95.

- [71] MA. 1911. col. 110.
- [72] Wissenschaftlicher Verein der Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. Generalversammlung am 5. Dezember 1911. MA. 1912. col. 15-16.
- [73] Wissenschaftlicher Verein der Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. MA. 1912. col. 109.
- [74] Wissenschaftlicher Verein der Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. MA. 1912. col. 137-140.
- [75] Válek, F.: Beitrag zur Kenntnis der Hysterie. MA. 1912. col. 209-212.
- [76] Notizen. MA. 1912. col. 143-144.
- [77] Wissenschaftlicher Verein der Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. MA. 1912. col. 158-160.
- [78] Jeney S.: Über einen Fall von plantarer totaler Luxation im Lisfranc'sche Gelenke. MA. 1912. col. 35-38.
- [79] Meghalt... Orvosi Hetilap. 1912. 656.
- [80] Notizen. MA. 1914. col. 206.; Notizen. MA. 1914. col. 231.
- [81] An unsere Leser und Mitarbaeiter. MA. 1914. col. 31.
- [82] Wissenschaftlicher Verein der Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. MA. 1914. col. 78.
- [83] Wissenschaftlicher Verein der Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. MA. 1914. col. 144-146.
- [84] Wissenschaftlicher Verein der Militär- und Landwehrärzte der Garnison Budapest. MA. 1914. col. 342-343.
- [85] Natly, I. von: Transportimprovisationen im Sanitätshilfsdienste. MA. 1914. col. 409-416.; Uő: Improvisierte Feldtragen für das berittene Sanitätshilfspersonal. MA. 1914. col. 495-498.; Uő: Handschlitten für den Verwundetentransportaus ger Gefechtslinie. MA. 1915. col. 57-59.; Von Fall zu Fall improvisierbare Schlitten und Verwundetentransport. MA. 1916. col. 57-59.; Uő: Feldtragen mit verstellbaren Tragfüßen. MA. 1916. col. 601-604.
- [86] Das Reichskriegsministerium... MA. 1914. col. 424.
- [87] I. Liste der gefallenenen, verwundeten, kranken Ärzte und Sanitätspersonen. MA. 1914. col. 437.
- [88] Notizen. MA. 1915. col. 37-38.
- [89] Notizen. MA. 1916. col. 272.
- [90] Notizen. MA. 1915. col. 53-54.
- [91] Notizen. MA. 1915. col. 102.
- [92] Notizen. MA. 1915. col. 239.
- [93] Notizen. MA. 1915. col. 133.
- [94] Notizen. MA. 1916. col. 501.
- [95] Ernennungen und Verleihungen. MA. 1916. col. 601.
- [96] Metzl, H.: Sanitätswesen der k. k. österreichischen Armee. Kremsier, 1876, Gusek. 358-359.
- [97] Fekete S.: Augenärztliche Tätigkeit im Felde. MA. 1916. col. 365-369.
- [98] MA. 1916. col. 436-444.
- [99] Schaechter, M.: Meine Erfahrungen über die Wundbehandlung des Krieges. MA. 1915. col. 225-232., 241-249.
- [100] Kapronczay K.: Schächter. Orvosi Hetilap, 1977. 2664.
- [101] Wiener Medizinische Wochenschrift. 1919. col. 708-710.

G. Pogány Rózsa PhD

Activities of the doctors at the 16th garrison hospital in the Scientific Association of Military Doctors in the Garrison Budapest

(In the publications of Der Militärarzt)

The Scientific Association of Military Doctors of the Garrison Budapest was founded in the year 1875 and the special journal *Der Militärarzt* (1867–1918) regularly published news and reports on the operation of the organization from 1892 onwards. The military doctors at 16th garrison hospital of the Imperial and Royal Army carried out significant scientific activities in the organization due to its special training and scientific tasks, as well as its role in the establishment and operation of the military health care system during war or mobilization.

Key-words: *History of military health care, Military Hospital (Budapest), Der Militärarzt 1867–1918*

*Pogányné Rózsa Gabriella
1134 Budapest, Róbert Károly krt. 44.*